

In 1792 verschijnt een tweede deel van de *Briefe* met eveneens twaalf brieven. Veel van het hier gepubliceerde materiaal is tussen 1791 en 1792 al elders verschenen en voor deze editie opnieuw samengesteld, uitgebreid en/of herzien. Centraal in dit deel staan niet meer de moraaltheologische en psychologische thema's van het eerste deel, maar moraal- en rechtsfilosofische kwesties die — net zoals in het eerste deel — met historische excursies zijn gelardeerd. De in deze band te berde gebrachte kwesties staan in nauwe verbinding met Reinholds denken over een praktisch fundament van de in ontwikkeling zijnde 'Elementarphilosophie'.

De nieuwe editie gaat uit van de originele Duitse tekst (zonder moderniseringsen). De marge vermeldt de originele paginanummers (helaas niet voor de uitgave van de *Briefe* in de *Teutsche Merkur*, waarvoor een concordantie nuttig was geweest). Aan beide *Teilbände* gaat een uitvoerige 'inleiding' door Martin Bondeli vooraf. De inhoud wordt ontsloten door een zeer uitvoerig en voortreffelijk commentaar.

De impact die vooral de *Briefe* op het Kantdebat van de late jaren 80 en vroege jaren 90 van de 18e eeuw hebben gehad, is nog steeds onvoldoende onderzocht. Het gangbare beeld betreffende de wijsgerige relatie tussen Reinhold en Kant is zeker toe aan een grondige revisie.⁹ Deze moderne editie van Reinholds werken zal voor het Reinhold- en idealismeonderzoek een grote stimulans betekenen. De uitgave is zonder twijfel fundamenteel voor de bestudering van de historische ontwikkeling van het vroege kantianisme, waarvoor het eerste deel van de *Briefe* een sleutelrol vervult. Vanwege het belang van Reinhold voor het vroege Duitse idealisme mogen Reinholds *Gesammelte Schriften* in geen enkele wijsgerige bibliotheek ontbreken. De mooie en zeer verzorgd uitgegeven editie is tevens schappelijk geprijsd, zodat Reinholds werken ook voor de gewone filosoof bereikbaar zijn.

Ernst-Otto ONNASCH

Johann Gottlieb FICHTE, *Nachgelassene Schriften 1813*. Hrsg. von Erich FUCHS, Hans Georg von MANZ, Ives RADRIZZANI, Peter K. SCHNEIDER, Martin SIEGEL und Günther ZÖLLER. Unter Mitwirkung von Günter MECKENSTOCK und Erich RUFF (J.G. Fichte-Gesamtausgabe, Reihe II: Nachgelassene Schriften, Bd. 15). Stuttgart (Bad Canstatt), Frommann-Holzboog, 2009, 27 × 22, IX-471 p., € 291.

De uitgave van Fichtes schriftelijke nalatenschap nadert haar voleinding. In dit voorlaatste deel, met geschriften uit 1813, duiken enkele verrassingen op. Onbekend waren de teksten die hier onder de noodtitels *Auseinandersetzung* en *Entscheidende Berathschlagung* zijn opgenomen. Een later geschreven *Diarium* had de geïnformeerde lezer uit de kring rond de editie wel horen vernoemen in vroegere

⁹ Van Karianne Marx is over deze thematiek een dissertatieonderzoek met opmerkelijke nieuwe inzichten afgesloten dat in het kader van het door NWO gesubsidieerde VIDI-project van ondergetekende tot stand is gekomen. Zie K. MARX, *The Usefulness of the Kantian Philosophy. How Karl Leonhard Reinhold's Commitment to Enlightenment Influenced his Reception of Kant*, Amsterdam (diss.), 2010.